

מכתב ברכה מאת הרב יעקב אריאל שליט"א, הרב הראשי של רמת גן

פרקי תורה ומדינה

מהמלך שאול עד הרב שאול ישראל

ברוך שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה שהלכות מדינה ומלכות חוזרות לאכסניה שלהן בא"י ושוב אנו עוסקים בסוגיות אלו הלכה למעשה. כאלפיים שנה לא עסקנו בסוגיות אלו למעשה ויש צורך לצלול למעמקי התהומות של תורתנו הקדושה ולהעלות מהם ראיות ואסמכתאות, חלקן מהמקרא עצמו, חלקן משרידים שנותרו לנו מהלכות מלכים דאז וחלקן בדרך ההקש של דימוי מילתא למילתא, כדרכה של תורתנו הנצחית דליכא מידי דלא רמיזא בה. לשם כך יש צורך בשני מהלכים: א. למצוא את האסמכתא הנכונה שממנה ניתן להקיש לשאלה הנדונה. ב. לעמוד על ההבדל שבין שאלה שנידונה במקרה פרטי, כפי שהיו רוב השאלות בהיותנו בגלות, לבין המציאות החדשה שה' הביאנו אליה כאשר אנו דנים במישור הציבורי-ממלכתי.

משאול עד שאול

מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל החל במלאכה גדולה זו בעקבות מורו הגדול מרן הרב קוק זצ"ל. אלא שמרן הרב זצ"ל לא עסק בנושאים אלו לעומק ולרוחב, כי השאלה עדיין לא הייתה מעשית. הוא רק הניח את היסודות לבנין שהחל להבנות אחריו עם קום המדינה ע"י מורנו הגר"ש ישראלי בקבצי התורה והמדינה שיזם וערך ובמאמריו הגדולים שפרסם בהם ובהערותיו המחכימות למאמריהם של אחרים.

במאמרים אלו הונחה התשתית ההלכתית למדינת ישראל שזכינו לה בחסדי ה' אחרי אלפיים שנות גלות. מהי הסמכות של מדינה דמוקרטית? מהי חובתנו, כאזרחים במדינה המורכבת מציבורים שונים ומגוונים, שלא כולם שומרי תורה ומצוות? כיצד ניתן לשמור על בטחון הפנים בשבתות ומועדי ישראל? מהו סולם הערכים על פיו חייב צבא ישראלי להתנהג, בפרט כאשר מולו אויב חסר עכבות, שאינו נוהג עפ"י אמנות בינלאומיות? אלה הן רק דוגמאות ספורות ממסכת גדולה שבה פרקים רבים של יחסי תורה ומדינה בהם דן הגר"ש ישראלי במאמריו הרבים. כל מאמר שלו הוא מסכת בפני עצמה הארוגה ממקורות התלמוד והפוסקים, ראשונים ואחרונים, שנידונו בהרחבה ובהעמקה כיד גדלותו בתורה של הגר"ש ישראלי.

מאמרו הראשון בקובץ הראשון שיצא בשנת תש"ט היה "סמכויות מוסדות מימשל נבחרים בישראל". שם הונחו היסודות למאמרים נוספים שלפיהם יש לציבור כוח להאציל סמכויות ממלכתיות לנציגיו הנבחרים.

אין מקריות בתורה. שאול היה המלך הראשון בישראל ורבנו הרב שאול היה הישראלי הראשון, בין חכמי ישראל בדור תקומת המדינה, שבירר את הלכות המלוכה בימינו עם התחדשותה של הממלכתיות הישראלית בע"ה.

מרב הרב קוק היה בעצם הראשון בדורותינו שנתן גושפנקה הלכתית לצורת השלטון הדמוקרטי בישראל (אומנם קדם לו האברבנאל אלא שהוא סבר שבעצם אין מצוה למנות מלך). הרב העלה את הרעיון רק ברמיזה ולא ציין את המקורות מהן שאב את רעיונו (משפט כהן סימן קמד). תלמידו הגר"ש ישראלי ביסס את סברת רבו והלך בעקבותיו, בין היתר על סמך עיון בתנ"ך עצמו. יש כאן חידוש מעניין, החזרת עטרה ליושנה. מכיון שאין די מקורות בתלמוד הכרח הוא לחזור למקור הראשוני, לתורה שבכתב עצמה! זוהי תורת ארץ ישראל המתחדשת. על סמך עיון נכון בתנ"ך יוצא שבהעדר מלך ביה"ד ממלא את הפונקציה הממלכתית וכן כל מנהיג מוסכם המייצג את הציבור.

מקור הסמכות – הציבור

כתלמיד הנוקט בשיפולי גלימתו אני מרשה לעצמי להמשיך את קו המחשבה הבסיסי של מורנו הגר"ש ישראלי ולברר את מקור סמכותה של המלוכה בישראל. הייתי מוסיף דוגמה להחזרת הסמכויות לכלל ישראל בעקבות ר' מאיר שמחה מדווניסק בפרשת בוא, בהסבר שיטת הרמב"ם בקידוש החודש בימינו.

הטעם שאם אין ב"ד סמוך תליא רק בבני ארץ ישראל הוא דשיטת רבינו הרמב"ם בפהמ"ש (סנהדרין פ"א סמיכת) ובחבורו (ה' סנהדרין ד-יא) בהכרע כי אם רצו ישראל שבא"י לסמוך זקנים הרי הם מוסמכים א"כ בקידוש החודש סגי בחשבון בני א"י שחזינא שדין סמוכין יש לקיבוץ הכללי להסמיך זקנים כמו ב"ד סמוך א"כ חשבונם כדין חשבון ב"ד סמוך. ועיין וראה כי דיני סמיכה המה דומים להלכות קידוש החודש.

כלומר, הציבור הארץ הישראלי מכיל בתוכו פוטנציאל של סמכויות, כגון הכוח לקדש חודשים והכוח לחדש את הסמיכה. בעקבות ר' מאיר שמחה נוכל לצעוד נצעד צעד נוסף ולומר שהציבור הא"י מכיל בתוכו גם פוטנציאל של מלוכה וביכולתו להאציל סכמות למלך ממש או למנהיגות נבחרת המייצגת אותו. נסתמך בכך על המלך הראשון בישראל, שאול!

מקור סמכותו של מלך

מי מינה את שאול למלך? התשובה הפשוטה היא: שמואל. אמת ששמואל משחו בשמן השמחה. אולם המתבונן בכתובים ימצא שהעם הוא שהיה מקור סמכותו של המלך. המעיין היטב פרשת מינוי שאול למלך יראה שמילת המפתח היא העם. בפרק ח' נאמר: "שָׁמַע בְּקוֹל הָעָם". ובעיקר בפרק י': "אֶל כָּל הָעָם... אֵין כָּמֹהוּ בְּכָל הָעָם וַיִּרְעוּ כָּל הָעָם וַיֹּאמְרוּ יְחִי הַמֶּלֶךְ. וַיִּדְבֹר שְׁמוּאֵל אֶל הָעָם וַיִּשְׁלַח שְׁמוּאֵל אֶת כָּל הָעָם..."

וכן בדוד (שמואל ב פרק ה'). עמד על כך האבני נזר חלק יו"ד סימן שיב אות יב:

הנה עיקר משיחה דכתיב בדוד "קום משחהו כי זה הוא". ואף שכבר נמשח עפ"י ה' לא ה' עליו דין מלך עד שקבלוהו עליהם ישראל. ואף לאחר שהמליכוהו אם מרדו בו רוב ישראל אין עליו דין מלך.

וכן בחזרתו של דוד לכס מלכותו הוא מחכה להסכמה מחודשת של העם עיין ש"ב פי"ט. וכן רחבעם הולך לשכם כדי לקבל את הסכמת העם להמלכתו.

ואכן הרמב"ם (הלכות גזלה ואבדה פרק ה' הל' יח) מגדיר את מקור סמכותו של המלך, בהקשר לדינא דמלכותא דינא, כולל מלך ישראל:

במה דברים אמורים במלך שמטבעו יוצא באותן הארצות שהרי **הסכימו עליו בני אותה הארץ** וסמכה דעתן שהוא אדוניהם..

כאן, בהלכות גזלה, קבע הרמב"ם את **מקור סמכותו** של כל מלך בעולם הן גוי הן ישראל, שהוא הסכמת העם. בהל' מלכים קבע הרמב"ם את **הפרוצדורה** המעשית שבה מתמנה מלך ישראל, ע"י הסנהדרין והנביא.

הגר"א בחו"מ סי' שסט מציין מקור לדברי הרמב"ם במגילה יד א:

אמרה לו (אביגיל לדוד): עדיין שאול קיים, ולא יצא טבעך בעולם. אמר לה (שמואל א' כ"ה): "וברוך טעמך וברוכה את אשר כיליתיני היום הזה מבוא בדמים".

דוד סבר שמכיון שנמשח בשמן המשחה ע"י שמואל הנביא בשם ה' יש לו את כל מלוא הסמכות לדון את המורד בו כמורד במלכות. אביגיל העמידתו על טעותו, שעדיין לא הנפיק מטבעות וא"כ לא קיבל עדיין גיבוי מכל העם ואינו רשאי עדיין לדון דיני נפשות. דוד הודה לה על שמנעה ממנו לבוא בדמים.

כבר האבן עזרא על בראשית פרק ל"ז פסוק ח עמד על ההבדל בין מלכות לממשלה:

המלוך תמלוך או משול תמשול - אנחנו נשימך מלך או אתה תמשול בנו בחזקה.

מלכות היא מלשון הימלכות, התיעצות הסכמה. בניגוד ללשון ימינו, בעברית העתיקה מלוכה מולכת בהסכמת העם בעוד שממשלה היא דיקטטורה המשתלטת על העם בניגוד לרצונו (וכן דעת הגר"א משלי כ"ג שהוכיח זאת ממקומות רבים במקרא).

התורה והמדינה

שני צדי הקשת החברתית, החרדית והחילונית, נוהגים לעמת זו מול זו את התורה ואת המדינה. כאילו התורה שוללת מדינה דמוקרטית. והמדינה – מעצם היותה מסגרת דמוקרטית-אנושית – שוללת כביכול סמכות של תורה מן השמים. הצגת הדברים בצורה דיכוטומית זו הינה ממעוותת והיא טומנת בחובה סכנה לעתידה של המדינה.

האמת היא שאין סתירה מהותית בין השתים. מקור סמכותה של הדמוקרטיה הוא בתורה "אחרי רבים להטות". פסוק זה נאמר בטרם היות אתונה בעולם. מאידך, ההלכה יונקת את סמכותה במידה מסוימת מרצון העם. אומנם עקרונות ההלכה הם שמימיים, נצחיים ומוחלטים, אולם יישומה של ההלכה בחיי המעשה תלוי גם בעם. "הגוי כולו". כמו כן רוב הנושאים של הנהגות הציבור נקבעים עפ"י רוב דמוקרטי. התורה עצמה קבעה שהרוב קובע. אלא שבמקביל נאמר "לא תהיה אחרי רבים לרעות", לכל חברה דמוקרטית יש עקרונות יסוד מוסריים שמהם היא אינה רשאית לסטות. סטייה מהם אינה חוקית. עקרונות דמוקרטים אלו מקורם בתורה.

אין סתירה אפוא בין משטר דמוקרטי מודרני לבין תורת ישראל. יש להפיץ רעיון זה בקרב כל שכבות הציבור על כל גווניו ובכך ללכד אותו ולגבש מסגרת מדינית ישראלית מקורית. הוצאתם לאור של כתבי הרב שאול ישראלי בצורה בהירה ונגישה היא צעד ראשון לכך.

יבורכו היוזמים, המארגנים, הכותבים והעורכים של פרקי תורה ומדינה אלו, יישר חילם ויזכו לראות בשכלולה של מלכות ישראל המתחדשת בארץ ישראל בהופעת גואל צדק בבי"א.

בברכת התורה והמדינה

הרב יעקב אריאל, ר"ג

עם הספר

התורה והמדינה **צמודים** הם בידינו. אנו רואים לא רק **כאפשרי**, אלא גם **כהכרחי**, את שילובם זה בזה, ולא רק כהלכתא למשיחא, אלא כתכנית פעולה **בשבילנו**, בשביל **תקופתנו**. ומתוך כך, חס לנו לנגח את המדינה בשם התורה. אדרבא, עלינו לחזקה ולסמכה, לעודדה ולכוונה. כי בה במידה שנתקרב אנו עם התורה ביד אל המדינה, תתקרב גם המדינה אל התורה, אל אורח חייה ואל דרך מצוותיה. כי מאמינים אנו באמונה שלימה שכל מה שהתרחש לעינינו בארץ הזאת לא **במקרה** התרחש, ואף לא **בכדי**; כי המדינה אשר קמה ותהי למציאות לעינינו ממנה פנה וממנה יתד לגאולה השלימה.

(הרב ישוראלי, מתוך ההקדמה ל"התורה והמדינה" ה-1, תשי"ד)

אחד האתגרים המרכזיים והמורכבים עמם מתמודדת היהדות מאז הקמתה של התנועה הציונית המדינית, וביתר שאת מאז קום המדינה, הוא שילובן הנכון של התורה והמדינה המודרנית. היבטים שונים ומגוונים של אתגר זה חוזרים ועולים לסדר היום הציבורי חדשים לבקרים כחלק מן המאבק הפנימי המתמשך בין פלגי העם השונים על הגמוניה. מבחינות מסוימות, אתגר השילוב אף הולך ומחריף בחלוף השנים עם נטיתה הגוברת של החברה בישראל להדגיש ערכים אזרחיים על פני לאומיים, את זכויותו האישיות של הפרט על פני חובותיו אל הכלל.

המדינה שקמה לאחר אלפיים שנות כמיהה ותפילה דור אחר דור התבררה כשונה בתכלית מן החזון אליו כווננו דורות אלו. שופטיה ויועציה אינם אלה אליהם הם התפללו, וחוקיה אינם אלה להם הם יחלו. כיצד אפוא נכון ששלומי אמוני ישראל, הממשיכים לדבוק בחזון הנביאים על כנונה המחודש של מלכות בית דוד ובהלכה המסורה, יתיחסו אל המדינה היהודית שקמה והיתה ואל מוסדות שלטונה? מנגד, כיצד נכון שחזון המדינה היהודית יקרום עור וגידים בהוויה העכשווית כאן בארץ ישראל? האם באמת ניתן לקיים מדינה יהודית מודרנית על פי ההלכה?

ספרות תורנית ענפה – הלכתית והשקפתית, בספרים ובכתבי עת – התפתחה בעיקר מאז קום המדינה כמענה לשאלות אלו. פניה ההלכתיות נסמכות על היסודות שהונחו בשנים הראשונות שלאחר קום המדינה. על כן, כל הרוצה להעמיק את ידיעותיו, ביחוד אלה ההלכתיות, טוב לו שיחזור אל היסודות שהונחו אז.

כתות שונות התגבשו ביהדות שומרת המצוות ביחס לשאלת התורה והמדינה: היו שראו במדינה מעשה שטן ואף פנו להלחם בה, היו שהסתגרו בארבע אמותיהם של חיי הפרט והתעלמו מן המהפך העצום שהקמת המדינה חוללה בחיי האומה (אף שלא מנעו עצמם מתועלותיה), היו שטענו שכלל לא תתכן מדינה יהודית מודרנית ויש להפריד בין המרחב הציבורי לבין זה הפרטי, והיו שטענו שיש להמציא יש מאין הלכות חדשות לנהולה של מדינה יהודית מודרנית. כנגד כל אלה, היו שנחלצו להתמודד עם האתגר ההלכתי וההשקפתי שהמדינה החדשה הציבה באותם כלים מסורתיים ששימשו את ההנהגה הרבנית בכל הדורות.

הרב הראשי לישראל דאז, הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג זצ"ל, עסק רבות באתגר זה, אולם מרבית כתביו בנושא ("תחוקה לישראל על פי התורה") ראו רק שנים רבות לאחר פטירתו. הרב אליעזר יהודה וולדינברג זצ"ל פרסם את הספר "הלכות מדינה" (תשי"ב-תשט"ו), ורבנים נוספים נרתמו למלאכה בחיבוריהם. מו"ח הרב שאול ישראלי זצ"ל, שהיה אז רבו של כפר הרא"ה, בחר בדרך שונה. חודשים ספורים לאחר קום המדינה נוסד בביתו "חבר הרבנים שעל יד הפועל המזרחי", ששם לו למטרה להשפיע על צביונה הדתי של המדינה שזה קמה. במסגרתו יסד הרב ישראלי כתב עת תורני-הלכתי "התורה והמדינה" אותו הוא גם ערך, שמטרתו היתה: "בירור הלכה בכל שטחי החיים הציבוריים והמדיניים". הכרך הראשון של כתב העת ראה אור כבר בשנת תש"ט והוא המשיך להופיע עד שנת תשכ"ב. כעורך, הרב ישראלי אף פנה אל עמיתיו הרבנים ודרבן אותם שיבררו את הלכותיה של המדינה שזה עתה קמה ויציגו את בירוריהם בכתב העת כדי שהלכות אלו תלובנה ברוב יועץ, ואכן רבנים רבים וחשובים נענו ברצון. על הצורך בבירור מעמיק להלכות אלה הוא כתב (הקדמה להתורה והמדינה ב', מובאת בהרבנות והמדינה עמ' 39):

צורת החיים שבימינו היא כל כך רחוקה מאותה שהיתה בזמן התלמודים, שלא נוכל להוציא מהם דרך התנהגות בחיי המעשה, אלא אם כן נברר תחלה את יסודי ההלכה, נרד לעומק כוונתה, רק אז נוכל לקבל את התשובה הנכונה ואת ההדרכה הראויה לפתרון שאלות חיינו היום.

חשוב, הוא הוסיף, גם להראות את דרך הסקת המסקנות ההלכתיות (הקדמה להתורה והמדינה ד'):

יש צורך לא רק לתת הלכה ברורה ופסוקה לפני הצבור בשאלות אלה. חשוב גם לא פחות להראות לפנינו את הדרך של בירור הלכה המביאה להסקת מסקנות למעשה. זה יפריך את הדעה שיש כאילו 'שטח ריק' שאין עליו תשובה במקורות ההלכה הקיימים ואשר על כן יש כאילו מקום כאן להכניס חידושים עצמיים...

מטרת הבירורים לא היתה עיונית גרידא (הרבנות והמדינה עמ' 44):

...המדינה היא גילוי חסד אלקי כראשית פעמי הגאולה השלימה. ומכאן שאסור לנו להסתכל בשויון נפש לכל המתרחש בה. אפילו נצליח לעוג עוגה מסביבנו, אנו רואים את החובה לכוון את המדינה לאורחא דמהימנותא ולחתור לקראת זה בלי הרף, גם אם המטרה נראית רחוקה. אף אנו מאמינים, שהתורה תורת חיים היא, ואין ההלכה מצרה צעדיה של המדינה. אדרבה, בכוחה וביכולתה לכוון את אורח חיי המדינה לצור לה צורה יהודית שתעלה את ערכה ותקנה לה מקום מכובד ביותר בחבר העמים.

כל זאת מתוך אמונה כי (הרבנות והמדינה עמ' 41):

בה במידה שתהיה ההלכה ברורה תפלס לה במוקדם או במאוחר נתיב בחיי המדינה.

נושאים רבים ומגוונים נידונו בי"ג כרכיו של כתב העת: מעמד התורני של מוסדות המדינה, משפטי המלוכה בזמננו וגבולותיהם, מערכת המשפט ואופני ענישה בישראל, הלכות המלחמה בימינו, מעמד הנוכרי במדינת ישראל, סוגיות של גרות, עניני כלכלה, חברה וציבור, הארץ ומצוותיה, שאלות בעניני רפואה, ועוד ועוד. עיונים אלו הפכו את כרכי "התורה והמדינה" לתשתית אליה פונה כל המבקש להעמיק בנושאים אלו. מבחר מן המאמרים שראו אור בכרכים המקוריים של "התורה והמדינה" חזרו ונדפסו בשנית בספר "בצומת התורה והמדינה" (מכון צומת, תשנ"א).

הרב ישראלי לא רק ערך את כתב העת, אלא גם תרם מאמר או שניים מפרי עטו בכל גליון. גם הערותיו – הערות עורך, הקיפו לפעמים נושאים שלמים. דרכו היתה לברר את השאלות השונות מן המסד ועד הטפחות בסוגיות הגמרא והראשונים, "לרדת לעומק כוונת ההלכה", ובדרך כלל להצביע על הבנה יסודית מחודשת בהן, הבנה שממנה עולים מאליהם העקרונות שבאפשרותם להדריך "לפתרון שאלות חיינו היום". מאמר אחר מאמר הוא פרס אט אט את משנתו שלו באשר ליחסה של ההלכה אל המדינה המודרנית שקמה בישראל על שלל היבטיה. לימים, על פרקי משנה אלו הוא הוסיף אחרים, וכל אלה נאגדו בספרו "עמוד הימיני" (מורשה תשכ"ו, ארץ חמדה, תשנ"ב). מאוחר יותר, מאמרים נוספים שלו בנושאים אלו נאספו בספרו "חוות בנימין" (א' וב', מכון התורה והארץ, תשנ"ב; ג', ארז, תשנ"ט). יחדיו פרקים אלו חוברים לכדי משנה מקיפה וסדורה, שעם השנים הפכה לדרך המלך של ההתייחסות ההלכתית של הציונות הדתית למדינת ישראל ולאופן השתלבות בניה בה.

גם על היבטיה האמוניים והצבוריים של משנתו הרבה הרב ישראלי לדרוש ולכתוב, ואלה כונסו לימים בספר "הרבנות והמדינה" (ארז, תשס"א; מוסד הרב קוק, תשע"ה).

כדרכו של העיון ההלכתי בכל הדורות, פרקי משנתו ההלכתית של הרב ישראלי הם למדניים ומעמיקים באופיים, וכתובתם נועדה בראש ובראשונה לעיניים רבניות. על כן, כל המבקש לעיין בהם נדרש לידע מקדים להבנת דבריו. גם שפתם והגיגונם הפנימי עלולים לפעמים להקשות על הלומד מן השורה. כמו כן, קשה לעמוד על מלוא משמעות דבריו ועל עומק החידוש שבהם ללא נקודת מבט רחבה המתיחסת לרקע של כתיבת דבריו ולדעות אחרות בנושאים אלו.

במגמה לענות על קשיים אלו, להנגיש לכל המעוניין את היסודות ההלכתיים של שילובן האפשרי של התורה והמדינה ולסייע לו בלימודם, נערך חיבור זה. לשם כך, נבחרו מספר "סימנים" – פרקים העוסקים בסוגיות היסוד של שילוב התורה והמדינה מתוך הספר "עמוד הימיני". באלה נפתחו ראשי תיבות, נוספו ביאורים, ואף סיכומי ביניים כאשר אלה נדרשו. לשם הקלה על הקורא, במספר מקומות קוצרו סימנים ארוכים במיוחד (בעיקר הושמטו פסקאות, שאף שהן חשובות לשלמות הדיון, הן אינן נדרשות למהלך העיקרי של הנדון בסימן), ופעמים הובאה תמצית של מה שהושמט. ההשמטות סומנו ב [. . .]. המעוניין להשלים את עיונו מוזמן לעיין בסימנים אלה במקורם. לפני כל נושא מובאת הקדמה שענינה הרקע לכתיבת הסימן וביאור מקדים של הסוגיות ההלכתיות להן הרב ישראלי נזקק במהלכו. בסופו של כל נושא מובא דיון קצר על השלכות דבריו תוך השוואה לשיטותיהם של רבנים אחרים שעסקו בנושאים אלו.

את הסימנים שנבחרו וביאוריהם חלקנו לארבעה שערים:

- השער הראשון יוחד לשאלת מעמדם ההלכתי של המדינה ושל מוסדותיה, שאורחותיהם אינם אורחות התורה – לשאלת **"סמכותם ההלכתית של מוסדות השלטון במדינת ישראל"**, כפי שנושא זה מתבאר בסימן ז' של "עמוד הימיני": "סמכות הנשיא ומוסדות ממשל נבחרים בישראל", ובסימן ט' שם: "תוקף משפטי המלוכה בימינו". שער זה נערך על ידי **הרב אריה כץ**.
- השער השני עוסק בשאלת החיוב ההלכתי החל על כל אדם מישראל להשפיע על אופיים של החברה ושל המדינה בישראל ועל הדרך הראויה לעשות זאת, שאלה לה השלכות גם על עצם אפשרות השתלבותם של שומרי מצוות במוסדותיה של המדינה – **"המאבק על דמותן של החברה ושל המדינה בישראל"**. נושא זה נדון בסימן י' שם: "החובה להשלטת התורה בישראל", ובסימן י"א שם: "בהלכות קואליציה". שער זה נערך על ידי **הרב אברהם וסרמן**.
- השער השלישי מוקדש לשאלה שהיתה ונותרה שאלת המבחן באשר לאפשרות קיומה של מדינה ריבונית מודרנית על פי ההלכה – לשאלת **"בטחון הפנים בשבת"**, כפי שנושא זה מתבאר בסימן י"ז שם: "הבטחון הפנימי במדינה בשבת (פעולות המשטרה)". שער זה נערך על ידי **הרב אריאב יוסט**.

- השער הרביעי מוקדש לשאלה שמלווה את מדינת ישראל מאז הקמתה והקמת צבאה – לשאלת **“פגיעה באוכלוסיה אזרחית במהלך פעולות צבאיות”** בהמשך לסימן ט”ז שם: **“פעולות צבאיות להגנת המדינה”**. שער זה נערך על ידי החתום מטה.

לשערים אלו הקדמנו בראש הספר מבוא קצר על דמותו ופועלו של הרב ישראלי זצ”ל – **“פרקי חיים”**, ובסופם הוספנו מספר מילות חתימה לספר כולו – **“אבנים, יסודות והמשך הבנין”**.

ברצוני להודות לרב יעקב אריאל, לרב פרופ’ נריה גוטל ולרב ד”ר יהודה זולדן שליט”א, על שעברו על חלקים של טיוטת החיבור והעירו את הערותיהם. אלה שוקעו במהדורה הסופית המובאת להלן.

שילובן הראוי של התורה ושל המדינה ממשיך להיות אתגר מרכזי מעורר מחלוקת של החברה בישראל גם בימינו אלה. על כן, חשובה ביותר ההעמקה ביסודותיו ההלכתיים, וגדול התלמוד שמביא לידי מעשה. אני תפילה, שספר זה יעודד וירחיב את הלימוד ואת ההעמקה ביסודות הלכתיים אלו, ובעקבותיו אף יביא להשפעה על אופיה של החברה ושל המדינה בישראל, יקרב אותן לאורה ולדרכה של תורה.

אברהם ישראל שריר

ר”ח אייר תשע”ז

הרב שאול ישראלי זצ"ל – פרקי חיים

מ"תחום המושב" אל הישיבה

מרן הגאון הרב שאול ישראלי זצ"ל נולד בכ"ה בתמוז תרס"ט (1909) לאביו הרב בנימין איזראעליט ולאמו חוה לבית ירובב הי"ד בעיר סלוצק אשר בפלך מינסק של "תחום המושב" ברוסיה הלבנה. בצעירותו עברה המשפחה לעיירה קוידנוב (שעל יד מינסק), שם שימש אביו כרבה של העיירה ואב"ד בה. אביו מסר את נפשו על הרבצת תורה בקהל עדתו ולהנהגתה הרוחנית והתמיד בכך גם כאשר גברו גזירות השלטון הסובייטי ולימודה של תורה ברבים נאסר. לימים (כאשר הרב ישראלי כבר היה בארץ) הוא הוגלה לסיביר בשל כך. שם נותק הקשר עמו ולא נודע גורלו. אמו של הרב ישראלי, שנותרה לבדה ברוסיה הלבנה, נרצחה בידי הנאצים ימ"ש במלחמת העולם השנייה.

בגיל צעיר גלה הילד שאול לעיר סלוצק. שם למד בתלמוד-התורה ובישיבה הקטנה, שהתנהלו תחת הנחייתו של הרב יחזקאל אברמסקי זצ"ל. רבה של סלוצק וראש הישיבה בה באותם ימים היה הרב איסר זלמן מלצר זצ"ל. שניהם הכירו והוקירו את כשרונותיו של הנער שאול, ולימים חזרו ופגשו בו בירושלים.

כעבור מספר שנים סגרו השלטונות הקומוניסטיים את הישיבה בסלוצק, והנער שאול נדד למינסק, לישיבה מחתרתית שקיים הגאון ר' יהושע'לי צימבליסט זצ"ל מהורודנא בבית הכנסת "שואבי מים". משם עבר הרב ישראלי ל"קבוץ" הבחורים, גם הוא מחתרתי, שהתקיים בביהכנ"ס "משכיל לאיתן" בעיר. בראש הקבוץ עמד הרב אברהם אליהו מייזס זצ"ל (שאחרי שנים רבות של כלא בסיביר, הגיע לירושלים והיה לאחד ממנהיגי ה"נטורי קרתא").

עקב הקשיים העצומים בלימוד התורה בברית המועצות החליט הרב ישראלי להגר ממנה. בשנת תר"צ (1930) הוא עבר למוסקבה במטרה להגיש בקשה להגירה. שם התקיים בתנאים קשים מעבודות מזדמנות. פעם אחר פעם נתקל בסירוב לבקשות ההגירה, עד אשר גמלה בלבו ההחלטה לנסות ולחצות את הגבול באופן בלתי חוקי, על אף סכנת הנפשות שבדבר. יחד עם שני בחורים נוספים, שהחליטו גם הם לברוח מברית המועצות, הוא פנה לרבה של מוסקבה, הרב יעקב קלעמעס זצ"ל (לימים חבר במועצת הרבנות הראשית לישראל), בבקשת עצה והדרכה. הרב קלעמעס ערך בנוכחותם "גורל הגר"א" כדי להכריע בשאלה. הפסוק שעלה בגורל הצביע על תשובה ברורה וחד משמעית: "פנו וסעו לכם ובאו הר האמורי ואל כל שכניו בערבה בהר ובשפלה ובנגב ובחוף הים ארץ הכנעני והלבנון עד הנהר הגדול נהר פרת" (דברים א',

ח). לא רק הכוונה כללית לעליה לארץ ישראל היתה בדברים, כי אם גם רמז היכן להבריא את הגבול.

בליל כ"ג בשבט תרצ"ג (1933) חצו השלושה את הגבול לפולין על נהר פרות הקפוא. הם נתפסו ע"י הפולנים, שכוונתם היתה להחזירם לבריה"מ, כאשר היה ברור ששם מובטח להם פסק דין מוות. הרב ישראלי פנה בשם השלושה אל מרן הראי"ה קוק זצ"ל בבקשה כי יפעל להשגת "סרטיפיקטים" עבורם. מרן הרב זצ"ל פעל מיד לקבלת ה"סרטיפיקטים", ועם קבלתם שוחררו השלושה מן הכלא ועלו ארצה.

הרב ישראלי עלה ארצה בתחילת שנת תרצ"ד (שלהי 1933) וקבע את מושבו בישיבת "מרכז הרב". זמן קצר יחסית למד הרב ישראלי במחיצתו של הרב קוק, שהרי הרב קוק נפטר בסוף שנת תרצ"ה, אך לתקופה זאת היתה השפעה עצומה על כל דרכו ופועלו בשנים הבאות. עם הגרי"מ חרל"פ זצ"ל, תלמידו-ממשיכו של הרב קוק בראשות הישיבה, נקשר הרב ישראלי בקשר עמוק במיוחד.

מן הישיבה אל המושב

בשנת תרצ"ח (שלהי 1937) נבחר הרב ישראלי לרבו של כפר הרא"ה. עוד באותה שנה הוא חזר לפולין לשאת את אשתו לעתיד, הרבנית בת-שבע ע"ה, שהיתה בת של דודו הרב ר' אהרן בורגנסקי הי"ד, אבד"ק סנוב, שבביתו התאכסן מיד לאחר שחרורו מהכלא הפולני ארבע שנים קודם לכן.

כפר הרא"ה היה הראשון למושבי "הפועל המזרחי" שבחר לו רב. מידה רבה של חלוציות רווית אתגרים, הן כלכליים והן רעיוניים, היתה בבחירה זו. בהשפעתו של הרב ישראלי, אט אט עוצבו בכפר חיי קהילה מדגם חדש, חיי קהילה דתית חקלאית המגשימה את ערכי התורה על אדמת ארץ ישראל. ברבות השנים, הפכו כפר הרא"ה והנהגתו הרבנית מופת להתישבות הדתית כולה.

מצוות התלויות בארץ

שנתו הראשונה של הרב ישראלי בכפר הרא"ה היתה שנת שמיטה, שהלכותיה והלכות מצוות אחרות התלויות בארץ היו עמומות בכפר ובישובים חקלאיים רבים נוספים. הרב ישראלי נרתם לליבון וללימודן לחקלאים שומרי מצוות, וכבר בשלהי אותה שנה התקיים בכפר "סמינריון" בו הוא לימד הלכות אלו לנציגים של ישובים מרחבי הארץ. הוא גם כיתת את רגליו בין ישובי "הפועל המזרחי" כדי ללמד את החקלאים הלכות אלו. עד מהרה יצא שמו כבקי וכפוסק בהן. את ספרו הראשון "ארץ חמדה, לבידור של הלכה ולהדרכתה בחיים החקלאיים" (מורשה תשי"ז) הוא הקדיש למצוות התלויות בארץ.

לקראת שנת השמיטה תש"ה (1945), חיבר הרב ישראלי "הוראות לסידורים חקלאיים", אותן הביא בפני הרבנים הראשיים, שאישרו ופרסמו אותן מטעם הרבנות הראשית. בשמיטות הבאות נבחר הרב ישראלי על ידם לפסוק ולהנחות את החקלאים ואת הצרכנים במצות השמיטה. בירוירו והנחיותיו לקראת שנת השמיטה תשי"ט (1959) כונסו בספר "**בצאת השנה**" (הרבנות הראשית, תש"כ), המשמש עד היום כספר יסוד להלכות שמיטה הלכה למעשה. עד סוף ימיו המשיך הרב ישראלי לעסוק ולפסוק בהלכות אלו, ובמיוחד כשענה לשאלות רבני "מכון התורה והארץ" (שנוסד בשנת תשמ"ו), אז בגוש קטיף, שהיו תלמידיו.

הישיבה שבמושב

בשנותיו הראשונות משך אליו כפר הרא"ה סמינריונים וגרעיני הכשרה, וכאשר עלה הרעיון להקים ישיבה ציונית-דתית לתלמידי תיכון, הקים אותה הרב משה צבי נריה זצ"ל בשנת ת"ש (1939) בכפר בזכות נוכחותו של הרב ישראלי במקום. בחמש שנותיה הראשונות הרב ישראלי לימד את השיעור הגבוה בישיבה.

מספר שנים לאחר הקמתה של מדרשית "נעם" בפרדס חנה (תש"ה, 1945), עבר הרב ישראלי ללמד בה והעניק לתלמידיו את יסודותיה של השקפת עולם תורנית, תוך שהוא מחדש את המקצוע לו קרא "מחשבת ישראל". בהעדר ספר לימוד להוראת המקצוע הוא נרתם ליצירתו של ספר מתאים: "**פרקים במחשבת ישראל**" (מדרשית נעם, תשי"ב), שגם פתח את הדרך להכרתו של מקצוע זה לבחינות הבגרות.

"התורה והמדינה"

עם הקמת המדינה, התאגדה קבוצה של רבנים צעירים וביניהם הרב ישראלי במטרה להתמודד עם האתגר הגדול שביציקת תוכן תורני למדינה המתהווה. בשלהי שנת תש"ח (1948) הוקם על מרפסת ביתו "חבר הרבנים שעל יד הפועל המזרחי", ולראשו נבחר הרב כתריאל פישל טכורש זצ"ל. במשך למעלה משני עשורים פעל ה"חבר" רבות להפצת התורה (בין היתר במפעל "ירחי כלה"), לתמיכה בקהילות חלשות ולביסוס מעמדם של רבנים בקהילות ברחבי הארץ. הרב ישראלי היה הרוח החיה שהניעה את פעילותו העיונית-הלכתית של חבר הרבנים ודוברו הראשי, הן בפני הציבור הרחב והן בפני מוסדות הציונות הדתית. נאומיו ומאמריו בנושאים אלו כונסו לימים בספר "**הרבנות והמדינה**".

לקראת יום השנה הראשון להכרזת העצמאות, הציע הרב ישראלי בפני הרבנים הראשיים, בשם "חבר הרבנים", סדר תפילה להודיה על הנס שבהקמת המדינה. לאחר שינויים קלים התקבל סדר תפילה זה ופורסם ברבים מטעם הרבנות הראשית, והוא משמש עד ימינו אנו.

אחד ממפעליו העיקריים של "חבר הרבנים", מפעל שרישומו נשאר לדורות, היה הוצאתו לאור של כתב עת חדשני אותו יזם וערך הרב ישראלי: "התורה והמדינה". מטרת כתב העת היתה בירור אותן שאלות הלכתיות שקיומה של המדינה עורר, והפצתם של בירורים אלו ברבים. שאלות מגוונות נידונו בו, ורק בחלק קטן מתוכן נעסוק להלן. לכל גליון תרם הרב ישראלי מאמר או שניים מפרי עטו, בנוסף להערותיו על מאמרי אחרים כעורך כתב העת. בירוריו שלו מעל במה זו כונסו לימים בספרו "עמוד הימיני", ועל חלק קטן מהם יורחב להלן. גם אחר שכתב העת פסק מלהופיע, המשיך הרב ישראלי לעסוק בנושאים אלו, ומאמריו מאותה תקופה כונסו במדור מיוחד בספרו "חוות בנימין".

הרבנות הראשית

בשנת תשי"ג (1953) מונה הרב ישראלי ל"מועצת הרבנות הראשית המורחבת". מאוחר יותר הוא מונה למועצה עצמה, בה כיהן כמעט ברציפות עד אשר החליט לפרוש ממנה בשנת תשנ"ג (1993). הרב ישראלי היה פעיל מאד במסגרת הרבנות הראשית וועדותיה באותן שנים. בנוסף לעמידתו בראש הועדה למצוות התלויות בארץ במשך שנים רבות, הוא היה חבר בוועדת החינוך ובוועדות אחרות של הרבנות הראשית, ובתקופה מסוימת אף ענה מטעם הרבנות הראשית על שאלות בהלכה שהופנו אליה מן הארץ ומן התפוצות.

נושאים שונים, שעמדו על סדר יומה של היהדות העולמית עלו על שולחנה של הרבנות הראשית, והם דרשו עיון וליבון. הרב ישראלי צלל בהם לעומקה של הלכה, ודעתו בדרך כלל התקבלה. בין השאר: כשרותם של "בני ישראל" מהודו (תשכ"ב), קביעת "יום ירושלים" בהלל ובתפילה להודיה על הישועה במלחמת ששת הימים (תשכ"ח), היתר נתוחי לב (קביעת רגע המוות, תשמ"ז), ועוד רבים.

הרב ישראלי נרתם גם לפעילות ציבורית במסגרת הרבנות הראשית. כך עמד מאחרי כנס של כארבע מאות רבנים שמחה ומנע נסיון לשנות את חוק השבות (תשי"ח, 1958), ומאחרי כנס רבנים גדול שמנע רצון לצמצם את עצמאותה של הרבנות הראשית (תשכ"א, 1961). גם שיחותיו ונאומיו בעניני הרבנות ראו אור אחר פטירתו בספר "הרבנות והמדינה".

חזרה לישיבה ולירושלים

בשנת תשי"ט פנה ראש ישיבת "מרכז הרב" דאז, הרב צבי יהודה קוק זצ"ל, אל הרב ישראלי ובקשו כי ישא את השיעור הכללי בישיבה. הרב ישראלי נענה לבקשה והחל לשאת שיעור כללי בישיבה מדי שבוע. שיעוריו היו יצירות מופת מדודות ומדוייקות, שברבות השנים הכניסו אלפי תלמידים אל עולם הלמדנות. הרב ישראלי התמיד

בשעור זה, למעט הפסקות קצרות, במשך ל"ו שנים תמימות עד לחודשים ספורים לפני פטירתו. שיעוריו אלו החלו לראות אור בסדרת **"שערי שאול"** (מוסד הרב קוק, תשס"ח-תשע"ד).

לאחר פטירתו של הרב צבי יהודה זצ"ל בשנת תשמ"ב, התמנה הרב ישראלי יחד עם הרב אברהם אלקנה שפירא זצ"ל לראשות הישיבה.

בשנת תשכ"ה (1965) מונה הרב ישראלי לדיין בבית הגדול (לערעורים). זאת, למרות שהוא לא כיהן קודם לכן בבית דין מחוזי. בעקבות מנוי זה עזב הרב ישראלי את הרבנות בכפר הרא"ה וכן את משרת ההוראה ב"מדרשיה", וקבע את מגוריו בירושלים בקרבה לישיבת "מרכז הרב". במשך ט"ו שנים ישב הרב ישראלי בדין עד ליציאתו לגמלאות בשנת תש"מ. מאות פסקי דין יצאו מתחת ידו, ביניהם היו עשרות רבות בהם נדרש היה דיון יסודי ומעמיק בהתמודדות עם מציאות מחודשת. ברבות הימים ראו הללו אור בקבצי "פסקי דין רבניים" וכונסו במדור מיוחד בספר **"חוות בנימין"**, ובספר **"משפטי שאול"** (ארץ חמדה, תשנ"ז).

עם צאתו לגמלאות מבית הדין, יכול היה הרב ישראלי להקדיש את כל זמנו ללימוד התורה שכה אהב בהתמדה עצומה. עם זאת, הוא המשיך לענות לשאלות שהופנו אליו ובירר הלכות עמומות וקשות במיוחד בעניני רפואה וציבור. לרבני קהילות הוא היה תלפיות. כמו כן, הוא נרתם לעריכתו של קובץ תורני שיועד לרבני הארץ והתפוצות – "ברקאי", ולחברות במערכת "דעת מקרא" על נביאים וכתובים.

בשנת תשמ"ז נענה הרב ישראלי לפניתם של הרב יוסף כרמל והרב משה ארנרייך שליט"א להקים את מכון "ארץ חמדה" להכשרת דיינים, ולשמש נשיאו.

באותה תקופה הוא גם התייצב במרץ רב ובתקיפות רבה בראש חזית הרבנים שגרתמו למאבק על שלמות הארץ. ללא לאות, ומתוך כאב עמוק ביותר, הוא קרא בכתב ובעל פה לחזרת העם אל עצמו, אל תורתו ואל כל מרחבי מולדתו (גם קריאותיו ומאמריו אלה כונסו בספר **"הרבנות והמדינה"**). במיוחד זכורות דרשותיו בעצרות ההודיה ביום ירושלים בישיבת "מרכז הרב" בפני נשיאים וראשי ממשלה. אלו כונסו עם אחרות ועם דרשותיו על יום העצמאות בספר **"זה היום עשה ה'"** (מוסד הרב קוק, תשע"ד).

גדלותו התורנית של הרב ישראלי ופועלו למימושה של תורה בחיי המעשה במדינת ישראל זכו עם השנים להוקרה ע"י הציבור. כך הוענקו לו פרס הרב קוק (תשי"ט), פרס הרב מימון (תשל"ד), פרס ח. מ. שפירא למחשבת הציונות הדתית (תש"ן) ופרס ישראל לספרות תורנית (תשנ"ב).

בבוקרה של שבת פרשת "שלח לך", בה מסופר על מאיסת העם בארץ חמדה, י"ט בסיון תשנ"ה, בדיוק בשעה בה רגיל היה מרן הרב שאול ישראלי זצ"ל לצעוד, עטוף בטליתו, מביתו לתפילת השחר בהיכל ישיבת "מרכז הרב", בה בשעה נתבקש לישיבה של מעלה.

*

פנים רבות לו לכתרה של תורה: מעורבות בציבור והצבת חזון לפניו ברבנות קהילה, בקיאות ולמדנות בראשות ישיבה, ובירורן של עובדות והכרעה בין שיטות הלכתיות בישיבה בדין. כל אחד מאלה מצריך מידות וכחות נפש שונים, ומעטים הזוכים למזיגה של כולם, כפי שהרב ישראלי זכה בהם. הוא היה ממתווי הדרך הבולטים בכל הפנים הללו של כתר התורה, גאון בתורה וגם במידות, שעל כולן בלטה צניעותו וענוותו. ללא "חצר" וללא עוזר, בפשטות ובעניניות, לא פעם רק מאחרי הקלעים, היה הרב ישראלי ממעצבי פניה של הציונות הדתית בדור התקומה.

אהבה גדולה ועזה אהב הרב ישראלי את לימוד התורה, שלמענו הוא חרף את נפשו בצעירותו, התמדתו בלימודה וגדולתו בה היו למופת. לצד אהבה זו פעמו בקרבו גם רגש עמוק של אחריות לדור ולאתגריו, וגבורה לקום ולהתמודד חזיתית עם אתגרי הדור: עם עיצובם של חיי קהילה חקלאית תורנית בארץ ישראל, עם בירור ולימוד הלכות התלויות בארץ במציאות חקלאית מודרנית, עם הצורך להקנות לצעירי הדור השקפת עולם תורנית שתתמודד עם האידיאולוגיות ששלטו ברחוב הישראלי, עם שילוב התורה והמדינה, עם פסיקה בדין במציאות חברתית וכלכלית חדשה, עם מאבק על שלמותה של הארץ, ועוד ועוד. אהבת תורה וגדלות בה, אחריות לכלל וגבורה להתמודד עם אתגרי התקופה אפיינו את מסכת חייו כולה.

התגלמות דמותו של רב ארצישראלי.

להרחבה

"גאון בתורה ובמידות", הוצאת ארז, תשנ"ט.

מצגת בכתובת: <https://www.youtube.com/watch?v=kNW0hkHn3mM>

סרט בכתובת: <https://www.youtube.com/watch?v=wEGtDuTbsRw>